

Мирослав МОРОЗ

ЛЕСЯ УКРАЇНКА І “ПРОСВІТА”

Короткий період діяльності родини Косачів у Київській “Просвіті” став яскравою сторінкою національного відродження українців на початку ХХ ст., прикладом подвижницької праці на благо рідного народу.

Ключові слова: *родина Косачів, Б. Грінченко, М. Лисенко, Є. Чикаленко, бібліотечна комісія “Просвіти”, літературні вечори, арешти українських громадських та культурних діячів.*

Як наслідок подій революції в Росії 1905 р. наступило деяке полегшення для українського слова в межах імперії, а також склалися сприятливіші умови для організації культурно-освітніх установ. У 1905, 1906 і наступних роках по всій Наддніпрянській Україні організовано “Просвіти”. Діяльність установи в Києві тісно пов’язана з іменами Б. Грінченка, М. Лисенка, Є. Чикаленка та низки інших культурних і громадських діячів.

Родина Косачів, яка в 1905–1907 рр. жила у Києві, активно включилася у діяльність “Просвіти”. Зокрема, Леся Українка та її сестра Ольга (по чоловікові Кривинюк) стали членами Товариства. На загальних зборах “Просвіти” в Києві 25 червня 1906 р. Леся Українка та її сестра Ольга були обрані членами правління. Зберігся документ за підписом Б. Грінченка, в якому офіційну владу в Києві повідомлено про це¹.

22 липня 1906 р. Леся Українка, яка в той час мешкала в Гадячі Полтавської губернії, у листі до Б. Грінченка писала, що Модест Левицький від імені “Просвіти” просив номінально або фактично вести бібліотеку. Разом із сестрою Ольгою вона погодилася взяти на себе цей обов’язок, “тільки ми не знаємо, котра з нас буде придатнішою для сього діла”.

Про себе Леся Українка писала, що за нею немає зареєстрованих “провин”, адже “трусилася на кордоні, та ще й без “наслідків”, – се вже такий мінімум, що й не йде ні в який рахунок”, в тюрмі не сиділа, під судом і слідством не була, “гласного надзора” не скоштувала, застається тільки те “хождение под богом”, без якого у нас ні одна жива душа не буває”. Подавши інформацію про сестру Ольгу, яка позаторік два місяці сиділа в тюрмі й потім знаходилася під “гласним надзором”, просила Раду “Просвіти” зважити, котру з них вважати за “кращу фірму”, і ту просила призначити, щодо фактичної сторони справи, то хоча ні сама, ні сестра ніколи бібліотеками не займалися, “і вважаємо себе профанками в сій справі”, але сподівалася, що при допомозі справжніх спеціалістів вони справляться із завданням².

Активна праця Лесі Українки в Київській “Просвіті” почалася у вересні 1906 р. після того, як вона повернулася до Києва з літніх канікул, проведених у Гадячі.

Леся Українка і сестра Ольга включилися до праці в бібліотечній комісії “Просвіти”, фактично очолили її.

19 вересня 1906 р. Ольга Косач-Кривинюк у листі родичам Шишмановим-Драгомановим, які жили в Софії, повідомила, що вона і Леся Українка записалися в легально існуючу “Просвіту”, і вислала для ознайомлення Статут. “Ми з Лесею в ній члени ради, “Просвіта” зважила заснувати публічну бібліотеку, котра колись повинна стати такою ж українською гордістю, як Петербурзька публічна бібліотека – російська гордість. В сій бібліотеці мають бути книжки на всіх мовах з усіх галузей науки і красного письменства”³.

17 жовтня 1906 р. Леся Українка пише заяву на ім’я Київського губернатора з проханням дозволити організувати при “Просвіті” в Києві публічну бібліотеку з кабінетом для читання, бере на себе обов’язок керувати роботою бібліотеки⁴. Київська “Просвіта” у 1906 р. і наступних роках влаштувала низку імпрез, у тому числі літературно-музичні вечори. В газеті “Рада” знаходимо повідомлення про їх проведення. На деяких із них декламувалися поезії Лесі Українки або виконувалися музичні композиції на її слова.

Діяльність “Просвіти” в Києві велася в дуже важких умовах наступу реакції. Переслідувалася кожна ініціатива, заборонялися не одні починання, здавалося б, виключно культурно-освітнього, а не політичного змісту.

На заяву Лесі Українки від 17 жовтня 1906 р. начальник Київського охоронного відділу в листі до Київського губернатора писав, що “функционирующее в Киве общество под названием “Товарищество Просвита в Киве”, пользуясь своим легальным положением, ведет революционную пропаганду в Киве и, главным образом, в провинции, рассылая по селам Украины брошюры преступного содержания и возбуждает таким образом крестьянское население против существующего государственного режима”. У документі сказано, що “дочь действительного статского советника Косач известна отделению как одна из организаторов украинских преступных кружков”. У кінці висновок, що названа установа не заслуговує на довір’я, “благодаря ее крайне вредной деятельности”, тому позитивне вирішення прохання цього Товариства про відкриття в Києві бібліотеки і складу книжок “является весьма нежелательным”. На документі резолюція: “Отказать”⁵.

Ім’я Лариси Косач згадується в документах урядових установ. 8 вересня 1908 р. у донесенні Київського губернатора Департаменту поліції мотивується відхилення прохання “Просвіти” в Києві про відкриття при установі кабінету для читання, книгарні, бібліотеки-читальні, тобто того, про що просила Леся Українка в заяві від 17 жовтня 1906 р. Підставою для негативного вирішення справи є те, що Товариство назвало відповідальними за цю справу політично неблагонадійних людей, серед яких і Ларису Петрівну Косач, яка разом з іншими, названими в документі, “по сведениям Киевского охранного отделения оказываются деятельными членами Украинской революционной партии, а равно являются организаторами украинофильских кружков противоправительственного характера”⁶.

І все ж, праця в “Просвіті” велася, набирала нових форм, поглиблювався її зміст. На початку січня 1907 р. “Просвіта” в Києві за підписом Лесі Українки розіслала листи українським письменникам, ученим, громадським діячам. У них висловлювалося прохання надсилати книжки до бібліотеки, а для музею – предмети

етнографічного, історико-археологічного, природничого, педагогічного та артистичного характеру, взяти участь у написанні науково-популярних книжок. Українська бібліотека в Києві, центрі культурного життя російської України, матиме вагу загальнонаціональної інституції, коли буде змога зробити її багатого. Таку саму вагу матиме й музей “Просвіти”, до якого пожертвувано дуже коштовну етнографічну колекцію та інші речі. Що ж до видавництва, то воно у будь-якому випадку матиме значення для цілого народу, а не для самої тільки Київщини⁷.

Леся Українка працювала не тільки в бібліотечній секції. На засіданні шкільно-лекційної комісії “Просвіти” на початку січня 1907 р. низкою ухвал було вирішено звернутися до уряду з проханням дозволити заснувати в Києві народну школу з українською мовою викладання, влаштувати в найближчому часі лекції для народу на історичні теми та підготувати декілька рефератів для більш широкої публіки. Член комісії Леся Українка згодилася прочитати два реферати на такі теми: “Роль юрби в сучасній белетристиці” та “Народницький театр на Заході і в нас”⁸.

Поважним ударом по діяльності “Просвіти” в Києві стали масові арешти українських громадських та культурних діячів, які пройшли в ніч з 17 на 18 січня 1907 р. Заарештовано Б. Грінченка, М. Лисенка, Лесею Українку та інших. У протоколі обшуку помешкання Косачів зазначений список книжок, серед яких багато економічних і політичних⁹.

Погіршення стану здоров’я Лесі Українки весною 1907 р., змусило її виїхати на лікування в Крим. Згодом вона поїхала до Грузії за чоловіком, який отримав там працю. З Києва виїхала також Ольга Косач-Кривинюк, яку прийнято на посаду лікаря в селі неподалік Катеринослава. Припинилася діяльність сестер у “Просвіті” в Києві.

Але Товариство не забувало свого такого активного діяча. З осені 1907 р. гурток молодих акторів, який склався при “Просвіті”, почав готуватися до прем’єри вистави драми Лесі Українки “Блакитна троянда” (репетиції велися під керівництвом дочки Михайла Старицького Марії), яка відбулася 17 січня 1909 р.

Через п’ять днів у Києві з нагоди 25-річчя літературної діяльності Лесі Українки заходами Товариства “Просвіта” влаштовано літературно-музичний вечір на її честь. Програма складалася із двох частин – доповіді Людмили Старицької-Черняхівської про творчість Лесі Українки та 22-ох номерів, у яких декламувалися та виконувалися музичні композиції. Леся Українка в листі висловила подяку організаторам свята. Письменниця виявила зацікавлення діяльністю “Просвіти” в Києві й у її переписці з Б. Грінченком. Леся Українка планувала написати брошуру і видати її заходами “Просвіти”.

Подруга поетеси Людмила Старицька-Черняхівська згадує, що письменниця з великою любов’ю й захватом працювала в “Просвіті”, поряд з літературною й організаційною працею вона вела й чорну роботу – збирала книжки, упорядковувала бібліотеку¹⁰. Посилаючи Б. Грінченкові вже після виїзду із Києва відбиток надрукованого в десятій книжці “Киевской Старины” за 1905 р. її оповідання “Приязнь”, на обкладинці Леся Українка надписує: “На спомин спільної праці в “Просвіті”¹¹.

Не все, що планувала Леся Українка та й “Просвіта”, здійснилося, але не слід забувати про її величезний внесок у діяльність цього Товариства.

Myroslav Moroz. Lesia Ukrainka and “Prosvita”

The article demonstrates that the short period of Kosach family activities in Kyiv “Prosvita” can be described as an outstanding example of Ukrainian’s national revival activities at the beginning of 20th century, an example of selfless devotion to the well-being of the nation.

Key words: Kosach family, B.Hrinchenko, M.Lysenko, Ie.Chykalenko, library commission of “Prosvita”, literary evenings, arrests of Ukrainian public and cultural activists.

---

¹ Київський обласний державний архів. – Ф. 10. – Оп. 1. – Спр. 21. – Арк. 15.

² Леся Українка. Збір. творів: У 12-ти т. – К., 1979. – Т. 12. – С. 166–167.

³ Спогади про Лесю Українку. – К., 1971. – С. 163.

⁴ Радянське літературознавство. – 1971. – № 6. – С. 93.

⁵ Київський обласний державний архів. – Ф. 2. – Оп. 42. – Спр. 220. – Арк. 16.

⁶ Леся Українка. Документи і матеріали. – К., 1971. – С. 202–203.

⁷ Леся Українка. Збір. творів: У 12-ти т. – Т. 12. – С. 475–477.

⁸ Рада. – 1907. – № 1. – С. 3.

⁹ Сарбей В. Протокол жандармського обшуку на квартирі Лесі Українки в Києві // Леся Українка. Публікації. Статті. Дослідження. – К., 1984. – С. 262–292.

¹⁰ Старицька-Черняхівська Л. Хвилини з життя Лесі Українки // Літературно-науковий вісник. – 1913. – Т. 64, кн. 10. – С. 26.

¹¹ Леся Українка. Документи і матеріали. – К., 1986. – С. 161.